

İSLAM BORÇLAR HUKUKUNA GÖRE VADELİ SATIŞLAR VE SELEM

I

VADELİ SATIŞLARDA VADE FARKI PROBLEMİ

Prof.Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

GİRİŞ

İslam Hukukuna göre, bey' akdinde mübadeleye konu olan mebi ve semenden birisinin peşin olması şarttır. Bedellerden her ikisinin birden vadeli olması ise caiz değildir¹. Bey' akdinde satışa konu olan malın (mebiin) peşin, satış bedelinin vadeli olması haline vadeli satış; satış bedelinin peşin, malın vadeli olması haline ise selem denilmektedir. Gerek vadeli satışta, gerekse selemde, akdi yapanların hukukunu korumak için, vadeye kalan bedelle ilgili, akdin sıhhat şartı mahiyetinde bazı şartlar konulmuştur. Bu şartlar, mahiyeti

¹ İslam Hukukuna göre, malın malla mübadelesi mahiyetinde olan bey' teriminin şumulüne giren mübadelelerden trampa, sarf, selem ve normal satışta (bey'-i mutlak diye ifade edilen malın parayla satımında) her iki bedelin de birden vadeye kalması yasaktır. Trampa ve sarfta bedellerin her ikisi de, selemde semen (re'su'l-mal), normal satışlarda ise, en azından malın peşin olması şarttır. Bu konuda hüküm bildiren hadislerde, bedellerin her ikisinin de vadeye kalması haline, borcun borç mukabilî satını (bey'u'n-nesic bi'n-nesic) manasına gelen "bey'u'l-kâli' bi'l-kâli" denilmekte ve sarîh bir şekilde yasaklanmaktadır. Bkz., Hakim en-Nisaburi, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, Beyrut-1990, II, 65-66; el-Heysemî, Nureddin Ali b.Ebi Bekr, Mecmau'z-Zevaid, Beyrut-1982, IV, 80-81. (Hakim, bu hadisin Müslim'in hadis alma şartlarına uygun olduğunu belirtir). Nitekim, selem satışında paranın (semen) peşin, normal satışlarda ise en azından malın peşin ödenmesinin şart olması, bu şartların bulunmaması halinde muamelelerin, "bey'u'l-kâli' bi'l-kâli" (borcun borç mukabilî satımı) mahiyetinde olması sebebiyledir.

gereği olarak, vadeye bırakılan bedelin ödeme zamanı, miktarı ve vasıfları ile ilgili şartlardır.

Nitekim vadeli satışta, semenin miktarı ve ödeme zamanının net bir şekilde malum olması, akdin sıhhat şartıdır. Yine aynı şekilde selemde de, satışa konu olan şeyin (müslemün fihin) her yönüyle malum olması ve teslim zamanının tereddütsüz şekilde belirlenmesi akdin sıhhat şartıdır.

Acaba hem vadeli satışta, hem de selemde, vadeye bırakılan bedel, sırf vade sebebiyle artırılabilir mi? Böyle bir artırma yapıldığı takdirde, vadeye kalan bedelin peşin mübadele değeriyle, vadeli fiyatı arasındaki fark, İslam'da yasaklanan faiz (riba) kavramının şumulüne dahil midir? Mesela, vadeli satışlardaki vade farkı uygulaması ile, selemde malın ucuz fiyata alınması gibi. Ayrıca, vadeli satışlarda, özellikle enflasyonist ortamda, fiyatlardaki istikrarsızlık sebebiyle, satış bedelinin, para cinsinden belirlenmeyip, satın alınan malın, (akid esnasında belirlenen) ödeme günündeki satış fiyatı üzerinden ödeme yapılmasında her hangi bir mahzur olup olmadığı konusu da, günümüz insanının zihnini meşgul eden ve aydınlatılması gereken konulardandır.

Vadeli satış ve selemle ilgili bu ve benzeri sorularla, selem satışı ve para yerine mal borçlanma mahiyetindeki diğer işlemlerin, faize alternatif olup olmadığı konularının incelendiği bu çalışmamız, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, vadeli satışlardaki vade farkının hükmü incelenecektir. İkinci kısımda ise, selem satışı ve para yerine mal borçlanma mahiyetindeki diğer işlemlerin hükmü ile bu işlemlerin faize alternatif olup olmadığı konuları incelenecektir.

VADELİ SATIŞLARDA VADE FARKININ HÜKMÜ

İslâm'da riba (faiz) yasağının şumulüne girip girmediği, dolayısıyla riba olup olmadığı tartışılan konulardan birisi de vade farkıdır. Burada kastedilen vade farkı, bir malın peşin satış fiyatı ile vadeli olarak satış fiyatı arasındaki farktır². Bu fark, tamamen ödemenin vadeli yapılması sebebiyle doğduğundan, bu farkın riba (faiz) kapsamına girip girmediği, İslâm'ın ilk devirlerinden beri, İslam hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur.

Bir kısım İslâm hukukçuları, bu şekildeki vade farkını, sırf vadeye karşılık borcun artırılması gibi görüp, bu farkın riba (faiz) kapsamında olduğunu söylerken; bir kısmı ise, böyle bir satışın faizli satış olmadığını, dolayısıyla bir malın peşin satış fiyatıyla, vadeli satış fiyatının farklı olması halinde, aradaki farkın da faiz (riba) mahiyetinde olmadığını söylemişlerdir³.

Acaba, İslâm hukukçuları vade farkı konusunda, neden birisi helal, diğeri haram olmak üzere iki ayrı görüşe varmışlardır? Haram olduğunu söyleyenlerin, bu konuda haram hükmü sabit olacak

² Burada kastedilen fark, bir satıcının herhangi bir malın fiyatını, peşin olarak 1000 TL., bir yıl vadeli olarak ise 1500 TL. olarak tesbit etmesi halinde, peşin satış fiyatı ile vadeli satış fiyatı arasındaki 500 TL.lık farktır.

³ Bu konuda farklı görüşler hakkında taf. bkz. İslam Hukukunda Vade Farkı ve Kâr Haddi (ISAV tarafından tertüpedilen ilmi toplantılarda sunulan tebliğler, müzakereleer ve tebliğ sahiplerinin müzakerecilerle verdikleri cevaplar), İstanbul-1987, 36-82, 217-229; Döndüren, Hamdi, İslam Hukukuna göre Alım-Satımda Kâr hadleri, Balıkesir-1984, 162-172, 204-205; Hamidullah, Muhammed, Modern İktisat ve İslam (Çev.S.Tuğ-Y.Z. Kavakçı), İstanbul-1969, 51-53; el-Mısri, Refik, Masrifu't-Tenmiyeti'l-İslami, Beyrut-1976, 185-191; Uludağ, Süleyman, İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, İstanbul-1988, 127-131; Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, İzmir-1993, 322; Bayındır, Abdulaziz, İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları, (ISAV tarafından yayınlanan, "Para, Faiz ve İslam" içinde basılmış tebliğle ilgili müzakerecilerle verilen cevaplar), İstanbul-1987, 155-159.

derecede, görüşlerini dayandırdıkları delilleri var mıydı? Şayet varsa, helal olduğunu söyleyenler bu delileri nasıl değerlendiriyorlar?

Bu soruların cevabı konusunda bir fikir vermesi açısından, önce her iki görüşün dayandırıldığı deliller hakkında bilgi vermekte yarar görüyoruz.

A-Vade Farkına Cevaz Vermeyenlerin Delilleri:

Vade farkına cevaz vermeyenler, İslam'daki riba yasağının vadeli satışlarda uygulanan vade farkını da kapsadığı kanaatindedirler ve nitekim hadis mecmualarında yer alan bazı hadislerin bu kanaatlerini desteklediğini söylemektedirler. Vade farkının İslâm'daki fatz yasağının şumulüne girdiğini kabul eden fakihler, bu görüşlerine, hadis mecmualarında yer alan başlıca şu hadisleri delil gösteriyorlar:

Birinci Hadis: Ebu Hureyre'den (r) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "Her kim bir satışta iki satış yaparsa, o kimse için iki(bedel)den ya az olanı, yahut da riba (fatz) vardır."⁴

"Bir satışta iki satış"ın (بيعتان في بيعه) yasaklandığına dair başka bir rivayette ise, Ebu Hureyre (r), "Resulullah (s) bir satışta iki satışı yasakladı" demiştir.⁵

Hadis imamlarından İmam Tirmizi, bu hadis hakkında, "Ebu Hureyre hadisi, hasen sahih bir hadistir" demiştir⁶. Tirmizi ayrıca bu "bab"ta, yani bir satışta iki satışın yasaklandığı konusunda, Abdullah b. Amr, İbn Ömer ve İbn Mes'ud'dan (r) da rivayetler

4 من باع بيعتين في بيعه فله أو كسهما أو الربا

Ebu Davud, Buyu', Bab, 20, Hadis No: 3444.

5 إن النبي (ص) نهى عن بيعتين في بيعه

Tirmizi, Buyu', Bab, 18, Hadis No : 1231; Nesei, Buyu', Bab, 73.

6 Tirmizi, Buyu', Bab, 18, Hadis No : 1231 nolu rivayetin devamında.

bulduğunu belirtiyor⁷.

Bu konudaki bazı rivayetlerde ise, "bir satışta iki satış" yerine, "bir pazarlıkta iki pazarlık (صفتان في صفقة)" ifadesi yer almaktadır. Yani, "bey" kelimesi yerine "safka" kelimesi kullanılmıştır. Nitekim, bu konuda İbn Mes'ud'dan (r) gelen bir rivayet, "Hz. Peygamber (s) bir pazarlıkta iki pazarlığı yasakladı" şeklindedir⁸.

Ayrıca bu konuda, "Bir pazarlıkta iki pazarlık helal değildir" ve "Bir pazarlıkta iki pazarlık ribadır" şeklinde, bir kısmı merfu, bir kısmı mevkuf, bazı rivayetler de mevcuttur⁹.

İkinci Hadis: Abdullah b. Amr b. el-Ass'dan (r) Hz. Peygamber'in (s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Selef ile bey" (yani, ödünç vermek şartıyla satış), bir satışta iki şart, tazminine katlanılmayan şeyin satımı ve mevcut olmayan şeyin satımı helal değildir¹⁰.

Bu hadisin farklı rivayetleri olduğu gibi, bölümler halinde rivayetleri de mevcuttur. Tirmizi, bu hadisin hasen-sahih bir hadis olduğunu söylemiştir¹¹.

7 Aynı yer.

8 ان النبي (ص) نهى عن صفتين في صفقة

Ahmed b. Hanbel, Müsned ("el-Fethu'r- Rabbani" tertibi ve "Buluğu'l-Emani" şerhiyle birlikte), Beyrut-(t.y.), XV, 45.

9 قال النبي (ص) لا تحل صفتان في صفقة

Taf. bkz., Abdurrezzak es-San'ani, el-Musannef, Beyrut-1987, VIII, 137-140; ez-Zeylai, Abdullah b. Yusuf, Nasbu'r-Raye li Ehadisil Hidaye, Kahire-1973, IV, 20.

10 قال رسول الله (ص) لا يحل سلف وبيع ولا شرطان في بيع ولا بيع مال بمضن ولا بيع ما ليس عندك

Tirmizi, Buyu', Bab.19 1234 nolu rivayet; Bir satışta iki şartın yasaklandığına dair başka rivayetler hakkında taf. Bkz., Ebu Davud, Buyu', Bab, 35, H.No: 3487; Tirmizi, Buyu', Bab, 19, H.No:1234; Nesei, Buyu', Bab. 72.

11 Bu hadisin bölümler halinde ve bütün olarak farklı rivayetleri ile hadis kriticilerinin bu rivayetlerle ilgili değerlendirmeleri hakkında Taf. bkz., el-Bağavi, el-Hüseyn b. Mes'ud, Şerhu's-Sünne, Beyrut-1983, VIII, 140-149; ez-Zeylai, IV, 17-20; eş-Şevkani, Muhammed b. Ali Neylül-Evtar, Mısır-(t.y.), V, 172; Döndüren, Hamdi,

Vade farkına cevaz vermeyenler, zikrettiğimiz hadislerde geçen, "bir satışta iki satış", "bir pazarlıkta iki pazarlık" ve "bir satışta iki şart" ifadelerinden, vadeli satışlarda, vade farkı ilave edilerek yapılan satışlar kastedilmiş olduğunu kabul etmektedirler. Bundan dolayı da, bu satışların caiz olmadığını söylemişlerdir¹².

Vade farkına cevaz vermeyenler, mezkur hadisleri delil olarak aldıklarına göre, acaba vade farkına cevaz verenler, bu hadislere rağmen, vadeli satışlardaki vade farkına nasıl cevaz veriyorlar?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce, zikrettiğimiz hadislerde yer alan, "bir satışta iki satış", "bir pazarlıkta iki pazarlık" ve "bir satışta iki şart" ifadelerinin izah şekilleri (manaları) hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Kaynaklarda, hadislerdeki bu ifadelerin, farklı izah şekillerine rastlıyoruz. Bu izah şekillerinden bazıları şunlardır.

Birinci İzah Şekli : İmam Tirmizi, hadislerde yasaklandığı belirtilen, "bir satışta iki satış" ifadesini, İmam Şafii'nin şu şekilde izah ettiğini söylüyor : Bir kimsenin, başka birisine hitaben, "sana şu evimi şu fiyata, senin de şu malını şu fiyata bana satman şartıyla, satarım; buna göre senin malın benim olunca, benim evim de senin olacaktır" demesidir¹³.

Bu izah şekli, mezkur hadislerin izahı sadedinde İmam Şafii'den rivayet edilen iki izah şeklinden birisi olarak nakledilmektedir¹⁴.

İkinci İzah Şekli : Bu izah şekline göre ise, hadislerde geçen "bir satışta iki satış" ifadesi muvazaalı bir satış şekli olan İne satışı (بيع العينة) manasına gelmektedir¹⁵ ki, bu satış da yasaklanan

162-172.

12 Döndüren, Hamdi, 162-172.

13 Tirmizi, Buyu', Bab, 18, 1231 nolu rivayetin devamında.

14 en-Nevevi, Muhyiddin Zekeriyya, el-Mecmu', (y.y.)- (t.y.), IX. 327; es-San'anî,

Muhammed b. İsmail, Sübülü's-Selam, Mısır-(t.y.) II, 20.

15 İbn Rüşd (Hafid), Muhammed b. Ahmed, Bidayetü'l-Müctehid, Kahire-1333, II,127;

bir satış şeklidir¹⁶.

Üçüncü İzah Şekli : Bu izah şekline göre ise, hadislerde geçen "bir satışta iki satış" ifadesinden kasıt, bir kimseden herhangi bir mal satın alan adamın, satışı, bedeli peşin olursa bir dinar; vadeli olursa, şu özellikteki bir koç ödemek, şartıyla yapmasıdır¹⁷.

Dördüncü İzah Şekli : Hanefi mezhebi müctehid imamlarından İmam Muhammed eş-Şeybani, hadislerdeki "bir satışta iki şart" ifadesini, "bir kimsenin bir malı peşin olursa 1000, vadeli olursa 2000'e diyerek satmasıdır" şeklinde izah etmiştir¹⁸.

İmam Muhammed'in Mabsut ismiyle de bilinen el-Asl isimli kitabında bir satışta iki şart yasağının şumulüne giren işlemin bir mal hakkında peşin ve vadeli olmak üzere iki fiyat söylenmesi halinde, müşterinin hangi satış şekline ve dolayısıyla da hangi fiyata alacağına dair kesin karar vermeden akit meclisinden ayrılması suretiyle yapılan satış olduğu belirtilmiştir. İmam Muhammed hadisteki mezkur kayıt hakkında bu izahı yaptıktan sonra, İmam Ebu Hanife'nin bu hadisi kendilerine merfu olarak naklettiğini söylemektedir¹⁹.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şerhu Süneni Ebi Davud, el-Medinetü'l-Münevver-1969
,(Avnu'l-Ma'bud ile beraber) IX, 335-347.

16 Bey' bi'l-ine (ine satışı) mahiyetli ve hükmü ile, hadislerdeki mezkur ifadelerin bu açıdan izahı hakkında taf. bkz., Gözübenli, Beşir, Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme, XI. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara-1994, 57-63.

17 İmam Malik, Muvatta', Buyu', Bab, 33, Hadis No: 74.

18 İmam Muhammed eş-Şeybani, Kitabu'l-Asl, Beyrut-1990, V, 88-89; ayrıca bkz., ez-Zeylai, IV, 19.

19 İmam Muhammed, V, 88-89.

Aynı izah şekli, İmam Şafii'den de "bir satışta iki satış" ifadesinin ikinci bir izah şekli olarak nakledilmektedir²⁰.

Abdurrezzak ise, el-Musannef isimli eserinde İbn Mes'ud'dan (r) bir pazarlıkta iki pazarlığın uygun olmamasına dair rivayeti mevkuf olarak naklettikten sonra, "bir pazarlıkta iki pazarlık" ifadesinin de, "(bir kimsenin) bir malı satarken peşin olursa şu kadara, vadeli olursa şu kadaradır" diyerek, satım akdi yapması manasına geldiğini naklediyor²¹.

Müctehit imamlardan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam da, hadiste geçen bir pazarlıkta iki pazarlık ifadesini, yine aynı şekilde, "Bir kimsenin bir kimseye, bu malı peşin olursa şu fiyata, vadeli olursa şu fiyata satarım deyip, (tarafların satış şekillerinin birine karar vermeden) böylece ayrılmaları" olarak izah etmiştir²².

Konuyla ilgili hadislerde geçen bu ifadelerin izahı sadedinde, İmam Muhammed eş-Şeybani, İmam Şafii ve İmam Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'ın zikrettiğimiz açıklamaları sahabiden İbn Mes'ud (r), tabiin imamlarından ise Tavus, Kalade, İbn Museyyib, Zühri ve İbn Sirin'den de nakledilmektedir²³. Semmak'tan da aynı ifadelerle bir izah şekli nakledilmiştir²⁴.

Bazı fıkıh kitaplarında, "bir satışta iki satış" ifadesinin izahı sadedinde, bir malın peşin olursa on, vadeli olursa onbeşe satma misali verilmekte ve bu şartlarda yapılan satışın da caiz olmadığı belirtilmektedir²⁵. Ancak yine bazı fıkıh kitaplarında, "peşin olursa

20 en-Nevevi, IX, 372.

21 Abdurrezzak, VIII, 139.

22 ez-Zeylai, IV, 20.

23 Taf. bkz., Abdurrezzak, VII, 139.

24 Ahmed b. Hanbel, XV, 45.

25 Taf. bkz., es-Serahsi, Muhammed b. Ahmed, el-Mebsut, Mısır-1324, XIV, 36; el-Kasani, Alaaddin Ebu Bekr b. Mes'ud, Bedai's-Sanai', Beyrut-1974, V, 158; eş-Şirazi, İbrahim b. Ali, el-Mühezzeb, Mısır-(t.y.), I, 266-267; el-Beydavi, Kadı Abdullah b. Ömer, el-Gayetül-Kusva, Kahire-1982, I, 469; er-Remeli, Muhammed b. Ahmed,

on, vadeli olursa onbeşe denilerek satılması halinde satışın sahih olmamasının sebebinin, bu şekildeki satışlarda semenin malum olmaması (semendeki mechuliyet) olduğu belirtilmektedir²⁶.

Acaba bu şekildeki satışlarda akdin fesadının sebebi olan semenin mechuliyeti ortadan kaldırılabilir ve dolayısıyla akit sahih hale gelebilir mi?

Tirmizi, bir satışta iki satışın yasaklandığına dair hadisi rivayet ettikten sonra, bu hadiste geçen "bir satışta iki satış" ifadesi hakkında, yukarıda birinci izah şekli olarak İmam Şafii'nin meşhur izahı yanında, isim belirtmeden ehli ilimden bazıları diyerek tanıttığı fakihlerden şu izahı naklediyor. "Bir satışta iki satışın manası, bir kimsenin (müşteriye), sana şu elbiseyi peşin olursa on, vadeli olursa yirmiye satırım deyip, bedellerden herhangi birisini kararlaştırmadan ayrılmalıdır; eğer bedellerden birisi üzerinde anlaşılıp ayrılmışlarsa ve akit de bu iki bedelden birisi üzerinde kesinleşmişse, bu şekildeki satışlarda bir beis yoktur"²⁷.

Tirmizi'nin naklettiği bu açıklamalara göre, vadeli satışlarda, satıcının bir mal için, biri peşin, diğeri vadeli fiyatı olmak üzere iki fiyat söylemesi halinde, yapılan satışların caiz olmamasının sebebi olan, "semendeki mechuliyet", tarafların bu iki fiyattan birisi üzerinde anlaşmaya varmadan, müşterinin malı alıp gitmesi halinde söz konusu olmaktadır. Satıcı ile alıcının, satışın peşin mi, yoksa vadeli mi olacağı konusunda anlaşmaları, dolayısıyla malın bedeli olarak, bu iki fiyattan birisinin taraflarca kararlaştırılması halinde ise, semende mechuliyet söz konusu olmamakta ve bu şekilde yapılan satışlar sahih olmaktadır.

Buna göre, satıcının bir malın satış fiyatına, "peşin olursa on, (vadenin malum olması şartıyla) vadeli olursa onbeşe" demesi halinde,

Nihayelü'l-Muhtac, Beyrut-(t.y.), III, 433; el-Fetava'l-Hindiyec, III, 136.

26 el-Kasani, V, 158; eş-Şirazi, I, 266-267; İbn Rüşd (Hafid) II, 127-128.

27 Tirmizi, Buyu', Bab, 18, 1231 nolu rivayetin devamında.

tarafı, vadeli satış üzerinde anlaşılır ve fiyat olarak da vadeli satış fiyatı olan onbeş kabul ederlerse, bu satış sahihtir ve bu satıştaki peşin satış fiyatıyla vadeli satış fiyatı arasındaki fark da faiz değildir. Zira, bu durumda akdin fesadına sebep olan, semendeki mechuliyet ortadan kalkmakta ve akit sahih hale gelmektedir²⁸.

Bu şekildeki satışlara cevaz veren (Tirmizi'nin isim belirtmeden, "ehl-i ilimden bazıları" dediği) kimseler arasında, müctehit imamlardan, Tavus, ez-Zühri, İbnü'l-Müseyyib, Katade,²⁹ İbrahim en-Nehai,³⁰ Hakem ve Hammad,³¹ Ebu Hanife³² ve Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam³³ başta olmak üzere, bir çok müctehid imamın³⁴ yer aldığını görüyoruz.

Beşinci izah şekli: Acaba, bir satışta iki satış yapmanın yasak olduğuna dair hadisleri bu şekilde yorumlayarak, hadislerdeki yasağın vade farkını kapsamadığını, dolayısıyla vadeli satışlardaki vade farkının caiz olduğunu söyleyen fakihler, bu konuda yukarıda birinci olarak zikrettiğimiz, *من باع بيعتين في بيعة فله اوكسهما او الربا* "Her kim bir satışta iki satış yaparsa, o kimse için iki(bedel)den ya az olanı yahut da riba (faiz) vardır" şeklindeki hadisi nasıl açıklıyorlar?

Şevkani'nin belirttiğine göre, hadislerde yasak olduğu ifade edilen, "bir satışta iki satış" ifadesinin, bir malın satımı esnasında, satışın vadeli veya peşin olması durumlarına göre iki ayrı fiyat belirlemek manasına geldiğini kabul eden, İmam Zeynulabidin Ali b. Hüseyin, Nasır, Mansurbillah, Hadeviyye ve İmam Yahya gibi

28 es-Serahsi, XIII, 7-8.

29 Abdurrezzak, VIII, 136-139.

30 el-Bağavi, VIII, 143.

31 el-Hattabi, Mealimü's-Sünen, Humus-1971, III, 40; el-Bağavi, VIII, 143; İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed, el-Muğni, Beyrut-1972, IV, 290.

32 İbnü'l-Arabi, Arıdatü'l-Ahvazi, Beyrut-(t.y.), V, 239.

33 ez-Zeylai, IV, 20; İbnü'l-Hümmam, V, 218.

34 Taf. bkz., Abdurrezzak, VIII, 236-139; el-Bağavi, VIII, 143.

müctehitler, vadeli satışlardaki vade farkına cevaz vermemişlerdir³⁵.

Yine Şevkani, bu hadisin, sırf vade sebebiyle bir malı peşin fiyatının üstünde satmaya cevaz vermeyenler (bu şekildeki satışlara haram diyenler) için bir tutanak (görüşlerini dayandırdıkları bir mesnet) olduğunu söylemektedir³⁶.

Bu hadisin sıhhati üzerinde, bir kısım hadis alimlerince, bazı sözler söylenmekle beraber³⁷, sahih olarak kabul edilip ihticaca elverişli görülse bile³⁸, hadisin konumuz olan vade farkı hakkında olmadığı, bazı hadis şarihlerince özellikle belirtilmektedir. Nitekim, el-Hattabi, en-Nevevi ve İbn Reslan başta olmak üzere, bazı hadis şarihleri, bu hadisin, şöyle bir hadise hakkında varid olduğunu söylüyorlar:

Bir kimse (A şahsı), diğer bir kimseye (B şahsına) bir dinar para verip, teslimi bir ay sonra olmak üzere, bir ölçek (kafiz) buğday için selem satışı yapıyor. Bir aylık vade dolduğunda, (A şahsı) bir ölçek buğdayı satıcıdan (B şahsından) talep edip, satıcının bir ölçek buğdayı tedarik edememesi halinde, (A şahsına hitaben), "sana borcum olan bir ölçek buğdayı iki ay vade ile iki ölçek olarak bana sat" diyor. Bu ikinci bir satıştır. İşte bu durumda, bir satışta iki satış olmaktadır ve eğer asıl borç olan bir ölçek buğday, tanınan yeni vadeye mukabil, iki ölçek buğday olarak ödenirse riba tahakkuk etmiş olur³⁹.

35 eş-Şevkani, V, 172.

36 eş-Şevkani, V, 172.

37 Taf Bkz., eş-Şevkani, V, 171-172; el-Azimabadi, Muhammed, Avnu'l-Ma'bud, el-Medinetü'l-Münevverre-1969, IX, 334.

38 Bu hadisi sahih ve zahir manasıyla ihticaca elverişli gören müctehid imamlardan İmam Evzai, bir malın satımı esnasında, vade durumuna göre değişen farklı fiyatlar söylenmesi halinde, akdın vade olarak en uzun vadeye ve fiyat olarak da en düşük fiyata göre sahih olacağı görüşündedir. el-Hattabi, III, 739.

39 el-Hattabi, III, 39; en-Nevevi, IX, 372; eş-Şevkani, V, 172; el-Azimabadi, IX, 332.

Yani böyle bir satışta, borcunu (örneğin, bir ölçek buğday) zamanında ödeyemeyen B şahsı, A şahsına hitaben, "benim sana şu anda bir ölçek buğday borcum var ve ben bunu şimdi sana teslim edemiyorum. Bu borcumu iki ay sonra iki ölçek olarak ödeyeyim" diyor. Eğer bu satışta, karşı taraf bu teklifi kabul eder ve ödeme de bu şekilde yapılırsa, A şahsının henüz teslim almadığı bir ölçek buğdayı, yeni bir vade tanınması mukabilinde iki ölçek olarak almasıyla, yeni vade karşılığındaki bir ölçek buğday faiz (riba) olmuş olur. Bu şekildeki satış da "bir satışta iki satış" mahiyetindedir.

Görülüyor ki, bu izah şeklindeki riba olarak değerlendirilen fazlalık, konumuz olan vadeli satışlardaki vade farkı mahiyetinde olmayıp, tamamen borcun zamanında ödenmemesi halinde tanınan yeni vadeye mukabil asıl borca yapılan ilave (temerrüd faizi) mahiyetindedir ve bu kabil ilaveler de, malpara ve mal borçlarında, cahiliye faizi (ribe'l-cahiliyye) denilen ribanın bir çeşididir ve ittifakla haramdır. Dolayısıyla, hadislerde geçen "bir satışta iki satış" ifadesini bu şekilde yorumlayan fakihlere göre de, bu hadisler, konumuz olan vadeli satışlardaki vade farkına dair herhangi bir yasaklama hükmü ihtiva etmemektedir⁴⁰.

40 Her ne kadar fukahanın çoğunluğunun gödüşü, vadeli satışlardaki vade farkının riba (faiz) yasağı ve hadislerle sabit olan bir satışta iki satış yasağının şumulüne girmediği şeklinde ise de, devrimizin mudakkik alimlerinden Prof.Dr. Muhammad Hamidullah konuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri inceledikten sonra ulaştığı kanaatini şu şekilde ifade ediyor:

"...Peşin fiyatıyla taksitli satış fiyatı arasındaki bu fark, acaba İslam'a göre meşru mudur, yoksa değil midir? Çok defa bu faizle karışık bir durumdadır. Ve hakikatte İslam'da faiz yasak edilmiştir. Mesela; peşin 1000 TL., veresiye ayda 50 TL.den iki yılda 1200 TL. Yıllık %10. Bir kaç aydır Hindistan daki Lucknov şehrinde müesses Nevde Üniversitesinin mecmuası bu meseleyi tetkik nazarına almış bulunmaktadır. Bu mecmuada ifade edildiğine göre bu taksitli satışlar meşrudur. Çünkü satıcı peşin 1000 TL., taksitle 1200 TL. şeklinde seçime tabi iki ayrı fiyat teklif ettiğinden burada kat'i bir icab yoktur. Alıcı bu iki fiyattan kat'i olarak kabul

Yani vade farkının caiz olmadığına dair sübut ve delalet açısından kat'î bir nass bulunmamaktadır. Vade farkına cevaz vermeyenlerin delil olarak ileri sürdükleri hadisler ise, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, konumuz olan vade farkı hakkında değildir.

B- Vade farkına Cevaz Verenlerin Dayandıkları Deliller :

Görülüyor ki, vadeli satışlardaki vade farkının yasak olduğu konusunda sübut ve delalet açısından kat'î, yani haramlık hükmü sabit olacak seviyede bir delil bulunmamaktadır. Hatta kerahat

rızasını beyan etmesinden itibaren, işte o zaman bu icab tekemmül etmiş olur, bundan soradır ki akid tamam olur...Fakat bu istidlal tarzı bana hoş gözükmemektedir. Zira ihtiyaç sahiplerinin istismarına zımnen rıza gösterilmiş olmaktadır ki bu gayri ahlakidir. Alıcı bu yüksek fiyatı gönlü rızası olduğu için değil, fakat sadece o şeyi satın almak için başka bir çare bulamadığından dolayı kabul etmektedir. Bundan bir kaç sene evvel bu mesela bana Türkiye'de sorulmuştur. Ben kendi görüşüme göre alıcının güçlük çekmeden kabul edeceği ve o cşyaya olan muhtaçlığının istismar edildiği zhabını vermeyecek olan bir ilave ücret görüşüyle meselenin bir hal tarzına bağlanabileceği cevabını vermiştim...".

Muhammad Hamidullah Hoca bu teklif ettiği ilave ücreti, satıcının, müşterinin adının, adresinin, tediye için alıcının verdiği teminatların teferruatlarının bir deftere kaydı, aylık ödemelerinin hesaplanması, tediyeledeki gecikmelerin takibi için yapılan işlerin karşılığı olarak kabul etmeyi teklif ediyor. Eğer satıcı açıkca faiz talep ederse, o zaman bu faiz olacaktır. Ama eğer fatz değil de yapacağı mezkur işler için (iş artışı için) munzam bir ücret talebinde bulunacak olursa, o halde bu şüphesiz "ücret" olacak ve sabit ve muayyen olmayıp şartlara göre değişkenlik arzedebilecektir.

Teklif olarak da M.Hamidullah Hoca, tatbikat bakımından sadece taksitle satış yapan özel mağazaların faaliyete geçirilebileceğini; bu mağazaların dışında bir normal peşin satış için piyasa fiyatı üzerinden, diğeri taksitli satış için munzam bir ücret ilave edilmiş yüksek fiyatlarla satış yapan aynı mağazada iki ayrı satış mahalli bulunabileceğini alternatif olarak gösteriyor. M.Hamidullah, 52-53.

hükmünün çıkartılabileceği seviyede herkesce kabul edilebilecek bir delil de mevcut değildir. Vade farkına cevaz vermeyenlerin ileri sürdükleri hadislerdeki yasağın vade farkını da kapsadığı görüşü, sadece kendileri tarafından kabul edildiği için, mezkur hadisler, bu konuda delaleti zanni olan delil seviyesinde bile görülmemektedir. Dolayısıyla, vade farkına cevaz vermeyenlerin delilleri, bu delillerdeki yasağın vade farkını kapsamadığını kabul edenlere göre, vade farkı konusunda ihticac için elverişli değildir. Yani, mezkur hadislerde vade farkının haramlık hükmü sabit olamayacağı gibi, kerahat hükmünün bile bulunduğu söylenemez.

Bir satış şekli hakkında yasak olduğuna dair şer'i bir nass mevcut değilse, hukuki muamelelerde asıl olan mübahlık olduğundan, bu satışın da diğer bir çok mübah satış şekli gibi mübah ve meşru satış olduğuna hükmedilebilir. Nitekim, bu istidlalin sonucu olarak, vadeli satışlardaki vade farkının faiz olmadığı ve faizle ilişki bulunmadığı, bu şekilde sağlanan kazancın da diğer meşru kazançlar gibi olduğu,⁴¹ İslam hukukçularının büyük çoğunluğunca kabul edilmektedir⁴².

Vadeli satışlardaki vade farkına cevaz verenler, şu şekilde bir istidlalle de görüşlerinin doğruluğunu ispat etmeye çalışıyorlar:

Vadeli satışta, mal peşin, malın bedeli (semen) vadeli olmaktadır. Selem satışında da, para peşin mal vadeli. Yani, malın bedelinin akid meclisinde teslim edilmesi, malın ise belirli bir süre sonra teslim edilmesi şarttır ve bu satışın meşru olduğu konusunda İslam alimleri arasında ittifak vardır. Selem satışında, peşin para

41 Vade farkında faiz (riba) manası bulunmadığı hakkındaki bir değerlendirme için bkz., İbnu'l-Humam, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid, Fethu'l-Kadir, Bulak-1316, V, 218.

42 Vadeli satışlardaki vade farkının caiz olduğuna dair müctehid imamların görüşleri ve bu görüşlerin değerlendirilmesi hakkında bkz., Karaman, Hayrettin, Alış-Verişte Vade Farkı, (İSAV tarafından yayınlanan "İslam Hukukuna Göre Alışverişte Vade Farkı ve Kar Haddi" içinde yayınlanmış tebliğ), İstanbul-1987, 24-38.

karşılığında vadeli satılan malın fiyatının, sırf malın sonra teslim edilmesi sebebiyle, günlük raic fiyattan daha düşük olmasında her hangi bir mahzur görülmemesi,⁴³ vade farkının da caiz olduğuna dair şer'i bir dayanak olarak değerlendirilmektedir⁴⁴.

Bu değerlendirmeye göre, peşin para karşılığında satılan malın vadeye kalması halinde, malın fiyatını düşük tutarak, peşin satılması halindeki miktardan daha fazla mal almak caiz olduğuna göre⁴⁵, peşin satılan malın karşılığının vadeye kalması halinde de, vadeye kalan bedelin artırılmasında (peşin olan bedelin değerinin düşük, vadeye kalanın değerinin yüksek tutulmasında),⁴⁶ yani vade farkı eklenere satılmasında, her hangi bir mahzur yoktur⁴⁷. Ancak, vadeye kaldığı zaman artırılacak bedelin karşılığının para cinsinden bir şey olmaması lazımdır; aksi takdirde riba (faiz) olur. Zira, paranın değişim oranı, izafi olmayıp, sabit olduğu için, sırf vade sebebiyle artırılacak olsa, artırılan kısım karşılıksız kalacak ve dolayısıyla da, riba olacaktır. Halbuki, malların değeri izafi olup, şahıstan şahısa değişebildiği için, sırf vade sebebiyle artırılan kısım, karşılıksız kalmayıp, artırılan kısmın karşılığında da mal bulunmaktadır. Dolayısıyla da, selem satışlarında sabit olan aynı durum, vadeli satışlarda da geçerlidir. Yani, selemde malın bedelinin düşük

43 Çalışmamızın ikinci kısmında bu konuda genişçe bilgi verilecektir.

44 Konunun bu açıdan değerlendirilmesi hakkında bkz., Karaman, Hayrettin, 37-38.

45 Bu konuda taf.bkz., el-Mavsili, Mecdüddin Abdullah, el-İhtiyar, Kahire-1951, II, 34.

46 Bu durum, fıkıh kitaplarında, "el-muaccele hayrun mine'l-müeccel" veya "el-hâletu hayru'n mine'l müecceleti" ifadeleriyle belirtilmektedir. Bkz, el-Kasani, V, 200.

47 Bu konuyu bütün boyutlarıyla tahkik edip, değerlendiren eş-Şevkani, araştırmaları sonucunda vadeli satışlardaki vade farkının caiz olduğu kanaatine ulaşmış ve bu konuyla ilgili bilgi ve değerlendirmeleri "Şifau'l-Ğulel Fi Hükmi Ziyadeti's-Semen li Mücerred'l-Ecel" isimli müstakil bir risalede toplamıştır. Biz bu risaleye ulaşamadık; ancak müellifin konuyla ilgili görüşü hususunda Neylu'l-Evtar isimli eserinden faydalandık.

tutulması ve bunun sonucunda da, peşin parayla daha fazla mal alınıyor olması caiz olduğu gibi, malın peşin olması halinde de fiyatın yüksek tutulup, bunun sonucunda, aynı miktar peşin mal karşılığında daha fazla para alınıyor olmasında, şer'an her hangi bir mahzur yoktur.

Sonuç olarak, bir malın satımı esnasında, satışın peşin veya vadeli olması haline göre, ayrı ayrı fiyat belirlemede her hangi bir mahzur yoktur. İslam alimlerinin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Bu görüşün tabii sonucu olarak da, vadenin kısa olması halinde bu farkın az, uzun olması halinde ise fazla tespit edilerek satış yapılmasında yine her hangi bir mahzur yoktur.